

každé z uvedených biskupství mělo zřejmě svoji zakládací listinu. Zakládací listina pražská popisující jen její území byla potvrzena císařem Otou II. (na listině však nesprávně uveden Oto I.) a papežem Benediktem VII. určitě před rokem 983, kdy oba zemřeli, a kdy ještě Vojtěch nespravoval diecézi moravskou a krakovskou. Když Vojtěch začal spravovat i další dvě diecéze a připravovat zřízení arcibiskupství vznikl pravděpodobně popis území, které snad mělo tvořit budoucí arcidiecézi. A tento popis či jiné materiály související s Vojtěchovou přípravou arcibiskupství byly potom knížetem Vratislavem II. v roce 1086 předloženy ke confirmaci císaři Jindřichu IV. Listina dochovaná v této confirmované podobě by tedy nezachycovala stav z doby vzniku původního pražského biskupství, ale až z doby Vojtěchovy.

Závěr práce tvoří rozsáhlý seznam použitých pramenů a literatury, žel v textu často autorem „svévolně“ interpretovaných v rozporu s jejich skutečným využíváním.

František Musil

Jan ZELENKA, *Beneficium et feudum. Podoba a proměny lenního institutu*, Praha, Historický ústav AV ČR, v. v. i. 2016, 228 s., ISBN 978-80-7286-264-1.

Monografie Jana Zelenky se zabírá kruciólní otázkou středověkých dějin, a sice vývojem a proměnami lenního institutu. Problematika společenských a ekonomických vazeb a jejich právního zakotvení se nachází v centru pozornosti od počátků moderní historické i právní vědy. Alespoň co se zahraničního bádání týče, naopak v českém dějepisectví nebyla otázka vývoje feudálního systému stejně soustavně studována, jak Zelenka v knize konstatuje. Tento fakt tvoří výchozí bod autorových úvah nad daným tématem, dalším faktorem, který se v koncepci textu projevuje výraznou, měrou je nedávná debata o tzv. střeoevropském modelu raně středověkého státu, jeho strukturách a principech fungování.

Tento rámec pak zásadně ovlivnil autorovu pracovní metodu i koncepci knihy. Třebaže nepodceňuje podrobnou reflexi odborné literatury (především zahraniční provenience ve vztahu k interpretaci klíčových pojmů), naprosté gros jeho zájmu tkví v analýze soudobých pramenných svědectví. Trefně konstatuje,

že zdánlivě aktuální diskuse má vlastně kořeny už v dávných debatách nad díly Františka Palackého, Julia Lipperta, Adolfa Bachmanna a dalších, přičemž základní problém je stále tentýž: de facto uzavřený a nadto nepřilíš bohatý korpus historických pramenů. Zelenka se proto (příznačně) odkazuje na slova Josefa Pekaře, který navrhl hledat cestu v rozšíření pramenné základny cestou o další informační zdroje, jak z mladších období, tak zahraniční proveniencie. Tento dávný apel autor vyslyšel a ve stopách své dosavadní badatelské profilace se rozhodl porovnat svědectví saských a českých pramenů 10.–13. století. Komparace těchto dvou prostředí vychází nejen ze Zelenkova badatelského zájmu či geografické blízkosti obou regionů, jakkoliv i autor přiznává, že vzájemné srovnání není prosto problému. Západoevropský lenní institut totiž, jak Jan Zelenka trefně říká, hraje v české historiografii roli referenčního rámce, který slouží jak ke zdůraznění specifčnosti domácího vývoje, tak naopak k akcentování podobnosti s vývojem říšským. Zelenkovým cílem však nebylo vyřešit otázku fungování přemyslovského státu, ale spíše zaměřit svou pozornost na vybrané aspekty, které umožňují smysluplnou komparaci mezi českými a saskými poměry, a tím přispět k rozšíření možností, jak diskutované téma uchopit.

Publikace se dělí na dvě hlavní části. Část první je věnována saskému prostředí, část druhá poměrům českým. Každá část je pak dále členěna na menší podkapitoly. Zelenka tak sleduje obraz lenního institutu v saských pramenech, řeší přístupy historiografie k dané problematice a sémantický, resp. terminologický rozměr tématu. Sleduje rovinu udělování statků, držitelů a otázek dědičnosti statků, povinnosti držitelů lenních statků, zabývá se vztahem mezi lénem a zástavou, analyzuje pojmy investitura, vazalství, homagium či fidelitas a jejich právní a reálný rozměr, porovnává dikci diplomatických i narativních pramenů. První část knihy tak prostřednictvím pomyslného – Zelenkou kriticky moderovaného – dialogu mezi názory odborné literatury a svědectvím pramenů úspěšně definuje téma knihy. Druhá část je reakcí na část první, k níž se účelně vztahuje. Autor nejprve nastiňuje pozici tématu lenního zřízení v domácí odborné diskusi, aby následně obrátil svou pozornost k pramenům 10.–13. století, skýtajícím obraz podoby lenního institutu v českém prostředí. Autor se zaměřuje především na dvě kategorie, beneficium a léno, a jejich odraz v dikci pramenů i případné zahraniční konotace. Se znalostí české diskuse o vývoji a podobě lenních vztahů v české literatuře zaujme už Zelenkovo konstatování, že i v debatě zahra-

niční postrádá téma lenního institutu kompaktní podobu, což – podobě jako v diskusi domácí – vede nutně k neporozumění mezi autorem a čtenářem. Tímto faktem odůvodňuje Zelenka své rozhodnutí, soustředit se především na terminologii soudobých pramenů a jejich zasazení pro patřičného kontextu. Upozorňuje totiž, že dikce pramenů, často považovaná takřka výlučně za doklad existence lenního institutu, není vždy jednoznačná a úzké interpretaci se naopak vzpírá. Vedle toho poukazuje i na limity, dané moderním jazykem, kdy v německé literatuře běžně používané a především rozlišované termíny (Lehnwesen, Lehen, Leie) postrádají nejen ekvivalent, ale i prostý překlad v češtině.

V rámci Saska se autor rozhodl zaměřit se na oblast Harzu, vymezenou biskupstvími Míšeň, Naumburg, Hildesheim, Halberstadt a Merseburg. Tuto volbu zdůvodňuje skutečností, že právě zde se zrodil známý *Sachsenspiegel*, pramen, který hraje v diskusích o lenním zřízení zásadní roli. A naopak hojně diplomatické prameny (Zelenka jich analyzoval 1232), vzniklé v prostředí zmíněných církevních institucí či v okruhu vládnoucích dynastií Welfů a Askánců, představují podle Zelenkova soudu nabízející se korektiv normativního Saského zrcadla. Z provedené analýzy diplomatických pramenů saského provenience tak vyplynulo, že do doby 2. poloviny 12. století jasně dominuje termín *beneficium* a až v závěru 12. století se v pramenech objevuje pojem *feudum*, který v následujícím století převládá. Ve 13. století se pojem *beneficium* vztahuje výhradně na církevní prebendy, v případě pojmu *feudum* je tomu naopak. Diplomatické prameny studované doby také reflektují držbu nemovitého majetku, movitého majetku (tj. peněžní či naturální výnosy) či držbu úřadu nebo práv, přičemž držba úřadů a výkon práv dominují, následování jsou doklady o držbě nemovitého majetku (především pozemků). Co se zachycené struktury společnosti týče, saské listiny odrážejí všechny společenské vrstvy, naopak neumožňují hlubší kvalitativní rozlišení jednotlivých lén. Také analýza narativních pramenů ukázala, že do 13. století je termín *feudum* vzácný. Posléze se sice situace mění, ale pojem *beneficium* není vytlačen tak výrazně jako je tomu v diplomatickém materiálu.

Výpověď soudobých (především diplomatických) pramenů tak ve výsledku Zelenkovi umožnila precizovat často vágní teze o podobě a rozsahu povinností, spjatých s držbou léna, dědičnosti lén, vztahu žen a lenního práva či sociální struktury držitelů lén. Autor také upozorňuje na případy, kdy udělené léno zjevně nemá dominantně politický (služebný), ale hospodářský rozměr. Ve výsledku

tak poukazuje nejen na ošidnost soudobých kategorií a jejich interpretací, ale i na fakt, že skutečnost byla mnohem barvitější, než lze často soudit z obrazu načrtávaném literaturou. Držitelem léna tak podle Zelenkovy analýzy saských pramenů není jen ozbrojený vazal, ale nemenší měrou i plátce každoročního naturálního či peněžního nájmů. Zajímavé je také upozornění na zjevně rozporuplný vztah církevního prostředí k lennímu zřízení, charakteristický na jedné straně zákazy, na druhé realitou v podobě propůjčování statků za účelem zajištění věrnosti či hmotných potřeb. Jan Zelenka dokládá na bohatém množství příkladů, že systém byl flexibilní, procházel vývojem a nelze tedy kategoricky říct, že by 13. století představovalo zásadní zlom.

Jak už bylo řečeno, k převážně analytickým pasážím první části knihy se vztahuje část druhá, v níž si autor předsevzal zúročit svou analýzu saských pramenů nastavením zrcadla domácí diskusi o charakteru lenního zřízení v přemyslovském státě. Zelenka zdůrazňuje, že základní mantinely, v nichž se přemýšlení o tématu pohybuje, nastavil v zásadě už na sklonku 19. století Julius Lippert svým dílem *Social-Geschichte Böhmens*, a že otázka lenního zřízení, jinak paradoxně nepříliš frekventovaná jako samostatné badatelské téma, se dostala do popředí právě v debatě o charakteru raného přemyslovského státu. České bádání tak na jedné straně přičítá uvádění lenního zřízení do českých poměrů aktivitám olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburka, na straně druhé je ale také považuje za autonomní, domácí záležitost, za jejímž vývojem učinila tečku Statuta Konráda Oty na konci 12. století. I na tomto místě autor opakuje, že v debatě často chybí jasné vymezení pojmů, není tedy zjevné, jak ten který autor používaný pojmoslovný aparát chápe, což fatálně limituje reálný dosah diskuse.

Autor, vědom si toho, že český pojem léno vychází z německého vzoru, se proto zamýšlí, nakolik tato kategorie odpovídá jak domácím pramenům, tak soudobé realitě. Konstatuje, že v saském prostředí je doba 13. století časem konkretizace lenního institutu jak po stránce obsahové, tak terminologické. Naopak v českém prostředí je 13. století dobou, kdy se daná terminologie začíná v pramenech postupně objevovat, což podporuje tezi o importu lenního zřízení z německého prostředí a lze tak vysvětlit rozdíl mezi olomouckou diecézí za episkopátu Bruna ze Schauenburka a zbytkem království. Zajímavý je postřeh, že v českých pramenech frekventovaný termín *beneficiarius* saské prameny sledovaného období neznají a také v pramenech říšské provenience jde o pojem zřídka užívá-

ný. Ze Zelenkovy analýzy českého diplomatického materiálu dále vyplynulo, že termín *beneficium* se objevuje hlavně ve spojitosti s církevními institucemi či osobami. V případě pramenů narativních je pak spektrum použití širší. Na souboru pramenů, týkajících se lenní soustavy olomouckého biskupství, pak Zelenka ilustruje platnost závěrů, které vyslovil už nad pramennou matérií saské provenience, a tedy opodstatněnost komparace saského a českého prostředí: díky pramenů i zde dokládá roli lenního institutu nejen v rovině vojenské služby, ale i v oblasti hospodářské. Zelenka zdůrazňuje, že recepci lenního institutu není správné vnímat jen jako progresivní prvek v rovině politických a osobních vztahů, ale že rozšíření lenních vztahů mělo dosah i v oblasti kvality držby propůjčeného majetku. Jak prameny saské, tak české, shodně vypovídají o tom, že udělení majetku v léno modifikovalo vlastnické práva, což bylo zjevně důvodem ambivalentního postoje církevních institucí k lennímu zřízení.

V další části se kniha věnuje literaturou diskutovanému vztahu franckého *beneficia* a českého léna. Zelenka konstatuje, že němečtí badatelé vždy francké *beneficium* a léno odlišují, rozdíly jsou jen v názoru toho kterého autora na rychlost procesu feudalizace. Sám Zelenka připouští, že domácí prameny 13. století skýtají údaje, vybízející ke srovnání s franckými poměry – např. sankce, hrozící ztrátou *beneficia*. Soudí však, že poměr mezi českými předáky a přemyslovskými knížaty byl odlišný od říšského prostředí. Vztah mezi majetkem, jeho vlastnictvím a sociální prestiží Zelenka interpretuje tak, že rozhodující byla v době přemyslovských knížat prestiž *beneficia*, což však na druhou stranu nepopírá existenci rodových majetků a soukromého vlastnictví. Z hlediska trvání tohoto systému se sám Zelenka kloní k názoru, že *beneficiární* systém si v českém prostředí i přes veškeré své proměny podržel význam až do pokročilého 13. století. Za šťastné přitom nepovažuje přirovnání přemyslovského panství k velké knížecí vesnici, jak se ve zkratce vžila interpretace socio-ekonomických poměrů doby knížecí Dušana Třeštíka. Stejně tak je podle Zelenky otázkou Třeštíkovy pojetí vlastnictví, založené na Kosmově kronice – nevíme totiž, nakolik byl Kosmův obraz pouze ideálem a nakolik odpovídal soudobé realitě. Na druhou stranu však Zelenka nesouzní ani s Třeštíkovými oponenty, především s názory, prezentovanými Liborem Janem. Problematickou shledává hlavně použití metody retrospekce (tedy nikoliv metodu samotnou), přičemž klade otázku, nakolik je tato metoda relevantní při rekonstrukci právních zvyklostí.

Recenzovaná kniha představuje podnětnou, třebaže náročnou četbu, doslova s tužkou v ruce. Zvýšené čtenářské nároky však nejsou zapříčiněny stylistickou neobratností autora, ale výhradně tématem samým. Zelenka, jakkoliv osvědčuje výbornou znalost sekundární literatury domácí i zahraniční provenience, týkající se vytyčeného tématu, zvolil patrně nejlepší možnost, jak problematiku uchopit, a to důsledně na svědectví soudobých pramenů. Snáší tak ohromné množství dokladů, na nichž staví své závěry. Autor si byl zjevně vědom náročnosti tématu a nároků, jež klade výklad na pozornost čtenáře. Každou tematickou pasáž proto uzavírá dílčí shrnutí, které tak minimalizuje nebezpečí utopení se v množství pramenných dokladů. Lze konstatovat, že Zelenka předloženou práci nejenže naplnil přes sto let starý apel Josefa Pekaře, ale také přinesl přesvědčivý příklad přínosu širší přeshraniční komparace a předložil tak inspirativní zrcadlo domácímu bádání. Jeho knihu lze číst nejen jako potvrzení platnosti odvěké zásady návratu „ad fontes“, ale především jako varování před vytvářením dogmatických teoretických modelů. Zelenkově knize by podle mého soudu slušel překlad do cizího jazyka. Téma (i úroveň jeho zpracování) si vysloveně říká o to, aby jednak vstoupilo do širší mezinárodní diskuse, jednak aby zpřístupnilo aktuální českou debatu o charakteru přemyslovského státu zahraničním badatelům. I to by mohlo napomoci přerušení začarovaného kruhu domácích diskusí.

Josef Šrámek

Jindřich MAREK – Michal DRAGON, *Soupis středověkých latinských rukopisů Národní knihovny ČR. Doplnky ke katalogu Josefa Truhláře = Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum medii aevi qui in Bibliotheca Nationali olim Universitatis Pragensis asservantur. Additamenta ad catalogum Josephi Truhlář, Praha, Národní knihovna České republiky 2016, 693 s., ISBN 978-80-7050-669-1.*

Do poměrně rychle se rozrůstající řady katalogů rukopisných fondů nacházejících se na území České republiky přibyl v poslední době další objemný svazek. Jeho autory jsou Jindřich Marek a Michal Dragoun, kteří se zvláště během několika posledních let zařadili k předním současným znalcům a katalogizátorům rukopisů uložených v českých knihovnách, jak to ostatně dokládá jejich hojná